

УДК 37.0

Лариса ЛУК'ЯНОВА

*Кандидат педагогічних наук, ст. наук. співробітник, докторант
Інститут педагогіки і психології
професійної освіти АПН України*

ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА У ВИЩІЙ ШКОЛІ ЯК ЛАНКА НЕПЕРЕРВНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ[©]

Поглиблене вивчення причин екологічної кризи та пошук можливих шляхів її подолання засвідчили, що виключити вплив людини на довкілля у сучасних умовах не можливо. Автор статті наголошує, що науковцями єдино доцільний вихід із становища вбачається у кардинальній зміні ставлення людини до природи, формуванні екологічної культури, екологічної свідомості, екологічного мислення. Провідну роль у цьому процесі відіграє екологічна освіта. Виконання її завдань покладається, передусім, на навчальні заклади, провідне місце серед яких, посідає вища школа.

Наразі проблема суспільство–природа стоїть у центрі уваги світової спільноти. Розпочався період поглибленого вивчення причин виникнення екологічної кризи, пошуків можливих шляхів виходу з неї, опрацювання і впровадження суспільно-політичних заходів щодо збереження довкілля, відновлення зруйнованого навколишнього природного середовища.

Ще зовсім недавно люди пишалися своїми перемогами над природою. Природні ресурси здавалися нескінченними, а численні зв'язки з природою ігнорувалися. Протягом життя лише одного покоління наших сучасників до проблем людства додалася нова, не зовсім звичайна проблема. Вперше за свою історію воно змушене вдаватися до переоцінки власного місця і значення в системі земної природи. Сучасна екологічна криза виявилася явищем абсолютно нового порядку. По-перше, її походження пов'язано з тим, що світова популяція, як біологічний вид, розпочала потужну перетворюючу діяльність щодо біосфери, спрямовану виключно на задоволення власних потреб, по-друге, ця діяльність з роками тільки посилюється, по-третє, більшість наслідків такої діяльності мають незворотній характер.

Хаотичне, некомпетентне використання природи призвело до виникнення системи надзвичайних ситуацій. Безумовно, багато з

[©] Лариса ЛУК'ЯНОВА

цих проблем сягають корінням углиб історії людства. Однак лише безпрецедентний розвиток продуктивних сил та функціонування в умовах конкуренції, хаотичності, браку відповідних знань загострили їх і надали глобального характеру.

Не можна відкидати той факт, що надзвичайні ситуації природного характеру мали місце на Землі ще з давніх часів. До їх числа можна віднести льодові періоди, виверження вулканів, не менш руйнівними для екологічної ситуації на Землі могли бути падіння метеоритів, з якими пов'язують зникнення великої кількості представників флори і фауни мезозойського періоду, але усі названі чинники не йдуть у порівняння з наслідками потужного впливу науково-технічного прогресу. Більшість сучасних аварій і катастроф на Землі є результатом безпосереднього антропогенного впливу, технічної недосконалості або „людського фактору” у процесі використання техніки.

Учені підкреслюють, що масштаби чисельних техногенних катастроф наразі можна зіставляти із надзвичайними ситуаціями воєнного часу. Суттєву загрозу з боку промисловості у сфері світової енергетики являє наявність майже 10 млрд. тон умовного палива. Останнім часом стрімко зростає кількість аварій, катастроф, буревіїв, повеней, які мають як природне так і техногенне та антропогенне походження. Майже повсякденними стали аварії на підприємствах хімічної, вугільної промисловості, у процесі нафтодобування і нафтопереробки, в авіації і на транспорті. Під час зазначених аварій відбуваються вибухи обладнання і устаткування, руйнування будівельних і транспортних конструкцій. Має місце значне збільшення негативних наслідків від пожеж, вибухів, повеней [1]. Кількість загиблих і постраждалих, як правило, збільшується через використання швидкоспалювальних матеріалів та матеріалів, що виділяють токсичні сполуки. За таких умов негативний вплив на організми збільшується через значне підвищення у навколишньому середовищі рівнів гранично допустимих концентрацій шкідливих речовин.

Саме зазначені позиції дають підстави погодитися з тим, що наявність загрози системної кризи для сучасної цивілізації посилює інтерес до проблеми безпеки за усіма її аспектами, адже попри поширену думку, відповідно якої технічні досягнення надають захищеності сучасній спільноті, людство залишається наодинці як зі стихійними лихами, які до сьогодні є мало вивченими і непередбачуваними, так і потерпає від наслідків власного нерационального впливу на навколишнє середовище.

Концепцією людського розвитку, що була оприлюднена міжнародною організацією „Програма розвитку ООН – ПРООН” (United Development Program), безпека людини визначається як

право вибору в умовах свободи і захищеності, а також повної впевненості у тому, що ці можливості збережуться і на завтра [2].

Слід зазначити, що в історії соціуму не було ще проблеми настільки масштабної, багатоаспектної та складної, як екологічна. Вона є своєрідним вузлом, в якому переплітаються традиційно і життєво важливі питання виробництва, економіки, освіти, охорони здоров'я, раціонального природокористування, політики, національної та загальнолюдської безпеки. На думку вчених, екологія сьогодні є певним інтегратором фізичних та духовних інтересів людини [4].

Подолання сучасної кризової екологічної ситуації є складовою національної політики багатьох країн. Одне з основних завдань такої політики полягає у кардинальній зміні ставлення людини до природи, формуванні її екологічної культури, екологічної свідомості, екологічного мислення. Важлива роль у цьому процесі належить навчальним закладам усіх типів і рівнів акредитації, одне з провідних місць серед яких, безумовно, посідають відомчі вищі навчальні заклади.

Аналізуючи проблему наслідків глобального впливу на природу, що постала перед суспільством на зламі тисячоліть, українські філософи М.М. Кисельов і Ф.І. Канак, наголошують на необхідності подолання усталеного людського егоїзму, невігластва, неосвіченості, неусвідомленості та непрофесіоналізму, „кожна з цих фундаментальних проблем має більш ніж очевидний екологічний аспект” [4]. Саме тому так нагально постає проблема органічного залучення екологічних компонентів у загальноосвітнянський процес та істотного збільшення його дидактичного навантаження, здатність реалізації якого можлива лише за умови створення системи неперервної екологічної освіти.

Аналогічні підходи знаходимо й в інших дослідженнях: „Екологія, як галузь знань, що нині інтенсивно поширюється, здійснює істотний вплив на всю систему освіти. Вона відбивається, насамперед, на переорієнтації цілей загальної середньої освіти, а також на якості підготовки і перепідготовки спеціалістів, покликана формувати широкий погляд на навколишній світ, людство і природу, на методи пізнання і діяльності, впливати на розвиток ціннісних орієнтацій універсального суспільного характеру на протипагу традиційному споживацькому” [5].

У цьому контексті слухним вбачається зауваження Е.І. Єфімової щодо ролі освіти в цілому та екологічної освіти зокрема. Учена наголошує [3], що саме вони покликані виконати функції щодо зниження ризиків від надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, в тому числі і глобального

масштабу, вони мають забезпечувати становлення екологічно орієнтованого мислення, що є абсолютно необхідною передумовою набуття людством, зокрема майбутніми фахівцями різних галузей виробництва, і особливо працівниками цивільного захисту, навичок природовідповідної практики, яка сприятиме оновленню всіх аспектів життєдіяльності суспільства.

Таким чином, є підстави погодитися з думкою, що специфіка дидактичної проєкції екології на сферу освіти виявляється у тому, що утворена в результаті такої проєкції екологічна освіта спрямована не стільки на формування відповідних знань, скільки на формування комплексних особистісних якостей, що виходять за межі можливостей окремих навчальних курсів і освітніх галузей. Екологічна освіта, таким чином, стає в лави таких видів освіти, як гуманітарна, політехнічна тощо.

Практикою доведено, що пізнання об'єктивних закономірностей взаємодії людини з природою відбувається у процесі освітньої діяльності. Однією з провідних функцій сучасної екології визнано освітньо-виховну. Аналіз шляхів удосконалення взаємовідносин між людиною і природою дозволяє усвідомити, що цей процес відбувається передусім через передачу необхідного досвіду і знань засобами культури і освіти. Це означає, що нові вимоги, які висуває сучасна цивілізація, можуть бути реалізовані через зміни у змісті і формах освіти. Відповідно сучасна екологічна освіта є не просто складовою освіти, в межах якої здійснюється синтез природничонаукових, соціогуманітарних і філософсько-світоглядних знань та концептуальних підходів, а стає новим сенсом і метою сучасного освітнього процесу, засобом збереження і розвитку людини. Сучасний підхід до екологічної освіти, обумовлений вимогами часу, ґрунтується на формуванні екологічної свідомості, вихованні особистості з екологічною світоглядною настановою, здатною будувати взаємовідносини з навколишнім середовищем на гармонійних засадах. Чисельними дослідженнями доведено, що здійснення таких екологічно обґрунтованих взаємовідносин стає можливим лише за умов екологічної грамотності. Лише у цьому випадку можуть реалізовуватися засади демократичного суспільства й виникати передумови ефективного усунення причин, а не тільки наслідків. Саме на це сьогодні спрямована робота підрозділів цивільного захисту.

Таким чином, можна стверджувати, що провідною метою сучасної екологічної освіти є не просто усвідомлення новітніх науково-екологічних розробок і досягнень, а необхідність формування нового екологічного мислення, яке зможе здійснити синтез наукового знання та етичного ставлення до навколишнього середовища, необхідність „навчити жити”

сучасну громадскість у реаліях сьогодення. На вирішення цього завдання має бути спрямована оновлена й удоскопалена система неперервної екологічної освіти, зокрема у межах відомчих вищих навчальних закладів.

За сучасних умов виокремлюють три моделі екологічної освіти. Першу модель називають *монопредметною*. Вона ґрунтується на обов'язковому вивченні у вищих і середніх навчальних закладах спеціального курсу екологічного змісту. Друга модель, *багатопредметна*, передбачає екологізацію традиційних дисциплін, коли до змісту кожного навчального предмету включено відповідний екологічний аспект.

І перша, і друга моделі мають певні недоліки. Досвід показує, що засобами одного, навіть ґрунтовно опрацьованого предмету, не можна вирішити усіх завдань екологічної освіти. Так само не можна повністю покладатися тільки на екологізацію навчальних предметів. По-перше, тут має місце відсутність базових теоретичних знань з екології; по-друге, вивчення екологічних питань підпорядковане змісту і логіці основної дисципліни і проблеми екології не посідають суттєве місце у змісті відповідної дисципліни.

Таким чином, найбільш доцільною можна вважати третю – *комбіновану модель екологічної освіти*, яка передбачає екологізацію усіх навчальних дисциплін за умови наявності у студентів відповідних базових знань з екології, яких вони набувають у процесі вивчення спеціального курсу екологічного спрямування. На нашу думку, саме комбінована модель є найбільш перспективною і природньо, що саме її слід використовувати у підготовці працівників цивільного захисту.

За умов впровадження у навчальний процес відомчих вищих навчальних закладів комбінованої моделі виникають підстави усвідомлювати екологічну освіту не як напрям освіти, а як новий смисл і мету сучасного освітнього простору, як процес, що перебуває у постійному розвитку і є результатом переорієнтації і узгодження багатьох дисциплін на компенсаційних засадах. Тоді узагальненою метою сучасної екологічної освіти можна вважати формування екологічної свідомості, екологічного мислення, екологічної культури у процесі „соціалізації особистості через навчання, виховання, самоосвіту, а також досвід життєдіяльності” (М.І. Дробноход), при цьому екологічна освіта повинна сприйматися як спільна взаємодія її суб'єктів, дії яких спрямовані на особистий розвиток в умовах зовнішнього і внутрішнього середовища.

За таких умов провідними методологічними принципами екологічної освіти визначаються положення про єдність природи і суспільства, визнання первинності законів природи як основи

регулювання технічного прогресу; виключення однобічності утилітарного підходу до природи; розуміння природи як складної багатоаспектної динамічної системи, що саморозвивається, де усі явища та матеріальні утворення тісно взаємопов'язані між собою; принцип системності та органічної детермінації тощо.

Особливої значущості, у зазначеному аспекті, набуває той факт, що серед природничих наук екологія вперше увібрала у свій зміст такі поняття, як рушійні сили змін у довкіллі, необхідність переходу людства до стійкого розвитку, збільшення населення на землі, розширення виробництва у поєднанні зі специфікою традиційних норм споживання, питання посилення тиску на екосистеми, моральної відповідальності кожної людини за використання природних ресурсів, накопичення відходів, забезпечення освіти з питань розвитку і збереження навколишнього середовища, а головне, забезпечення стратегії стійкого розвитку, спрямованого на досягнення гармонії у відношеннях між людиною, суспільством і природою. Таким чином, є підстави стверджувати, що сучасна екологія відрізняється від науки класичного типу тим, що вона сама вже стає „нормативним природознавством”.

Якщо спиратися на твердження, відповідно якого більшість змін у свідомості сучасників, у сфері світогляду, ідеології, науки, культури відбуваються саме під безпосереднім впливом екологічних ідей, тоді провідні засади екології стають не лише одним із засобів та шляхів подолання існуючої кризи, а перш за все, відображенням намагань осмислити ситуацію, що склалася. Для цього потрібні нові знання.

Таким чином, увесь комплекс екологічних знань, яких повинні набути майбутні спеціалісти, зокрема цивільного захисту, під час навчання у вищих навчальних закладах, спрямований на усвідомлення того, що:

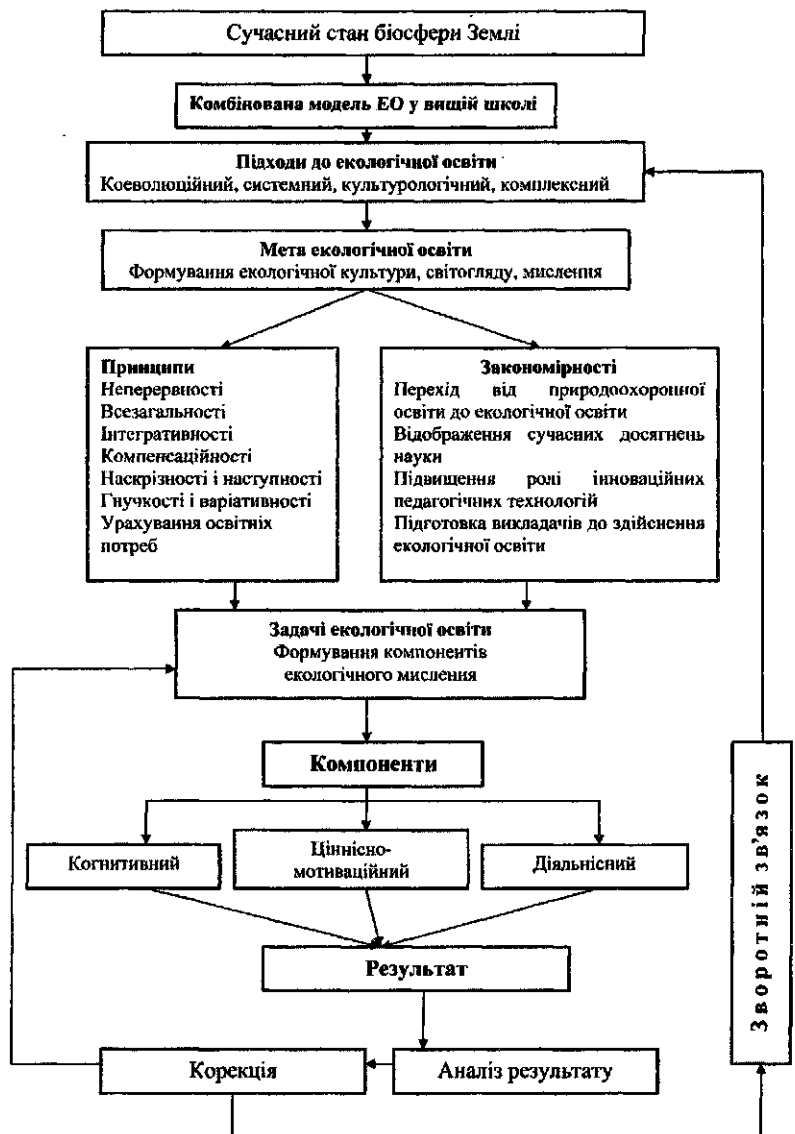
- виключити вплив людини на довкілля не можливо, тому проблеми природного середовища необхідно розглядати у єдності із соціально-економічними процесами;
- для виживання людству необхідно прийняти нову модель розвитку, змінити спосіб своєї життєдіяльності, провести кардинальні зміни у різних сферах: економіці, культурі, політиці;
- для забезпечення стійкого розвитку необхідно змінити економіку в цілому, переосмислити багато цінностей і відмовитися від споживацького ставлення до навколишнього середовища;
- охорона довкілля, раціональне природокористування – професійні задачі, вирішити які взмозі тільки добре підготовлені фахівці з розвиненим екологічним мисленням.

Виконати завдання, що стоять наразі перед екологічною освітою у відомчій вищій школі, можна за умови дотримання низки принципів, які мають характеризувати гуманістичне спрямування в освіті і бути екстрапольовані на особистісно-професійне зростання, студентів, а саме:

- принцип неперервності екологічної освіти, елементом якого є екологічна освіта в системі вищої школи;
- принцип наступності і наскрізності, коли набуття екологічних знань відбувається від предмета до предмета і від курсу до курсу, з поступовим поглибленням і ускладненням;
- компенсаційний принцип вивчення екології, що ґрунтується на потенціалі міждисциплінарності та інтегративності екологічного знання;
- принцип урахування освітніх потреб та мотивів студента на різних етапах його особистісного еколого-професійного становлення;
- принцип інтеграції навчальної і практичної екологічної діяльності, що сприяє свідомій участі у вирішенні відповідних проблем та формуванні ціннісних орієнтирів майбутнього спеціаліста цивільного захисту [5].

Глобальність і складність екологічних проблем надають змісту екологічній освіті такої ж значущості і ґрунтовності, як і самі проблеми, а розв'язання проблем екологічної освіти відбивають, у свою чергу, труднощі, що існують нині у суспільстві. Усе це спонукає до пошуку нових, сучасних способів наукового відображення і практичного втілення в освітянський простір моделей, систем і технологій екологічної освіти та виховання.

Події останніх років дають підстави наполягати на необхідності зниження ризиків від надзвичайних ситуацій, які мають як природне, так і антропогенне походження, пом'якшення їх негативних наслідків для суспільства і навколишнього середовища. Провідною ознакою у вирішенні зазначених екологічних проблем є подолання інерції і прагнення знайти компромісне рішення між необхідністю раціонального, виваженого ставлення до навколишнього середовища і вузьковідомчими монопольними інтересами.

Модель процесу екологічної освіти у вищій школі

Цитована література:

1. Белов С.В. и др. Безопасность производственных процессов: Справочник. – М.: Изд-во МГУ, 1985. – 235 с.
2. Биктимирова З.З. Безопасность в концепции развития человека // *Общественные науки и современность*. – 2002. - № 6. – С.135-143.
3. Ефимова Е.И. Методические основы становления экологической культуры. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 2000.– 260 с.
4. Кисельов М.М., Канак Ф.М. Національні буття серед екологічних реалій. – К.: Тандем, 2000. – 320 с.
5. Мамедов Н.М. Основания экологического образования // *Философия экологического образования*. – М.:И.К. Лисеев (ред.). – М.: Прогресс-Традиция, 2003. –С.72-88.

Лариса ЛУКЬЯНОВА

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ КАК ЭЛЕМЕНТ НЕПРЕРЫВНОГО ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Всестороннее изучение причин экологического кризиса и поиск возможных путей его устранения показали, что исключить влияние человека на окружающую среду в современных условиях не представляется возможным. Автор статьи акцентирует внимание на том, что ученые единственно целесообразный выход из сложившейся ситуации видят в кардинальном изменении отношения человека к природе, формировании его экологической культуры, экологического сознания, экологического мышления. Выполнение этих задач возлагается, прежде всего, на учебные заведения, среди которых высшей школе отводится главенствующая роль.

Larisa LUKYANOVA

ECOLOGICAL EDUCATION AT HIGHER SCHOOLS AS AN ELEMENT OF THE CONTINUITY ECOLOGICAL EDUCATION

All-round studying of the ecological crisis reasons and searching for the possible ways of its removal have shown that its impossible to exclude man's influence on the environment in the modern circumstances The author accents that the only way seen by scientists is to change completely man's attitude to the nature, to form man's ecological culture, ecological consciousness and ecological thinking. The execution of these tasks is entrusted, first of all, on educational establishments, where higher schools have the main role.